

LOVRENOVIĆEVO SUOČAVANJE S POVIJEŠĆU I TRAJANJE U NJOJ

Ivan Bošković

UDK 821.163.42.09Lovrenović, I.

U radu se raščlanjuje književno stvaralaštvo Ivana Lovrenovića kroz prizmu suočavanja s poviješću, osobnom i kolektivnom traumom te trajanja u bosanskom kulturnom i identitetskom prostoru. Bosna i obitelj temeljne su odrednice Lovrenovićeve književne legitimacije, a fragmentarnost i povratak istim temama obilježja njegova opusa. Posebna se pozornost posvećuje romanu *U sjeni fantoma*, gdje je sudbina nestaloga oca u blajburškoj kalvariji izvor osobne i obiteljske traume, ali i polazište za promišljanje o identitetu, pripadanju i odnosu prema povijesti. Analizom narativnih strategija i autobiografskih elemenata pokazuje se kako Lovrenoviću književnost služi kao sredstvo suočavanja s traumom, ali i kao prostor za kritičko preispitivanje povijesnih mitova, ideoloških podjela i društvene isključenosti. Zaključuje se da je Lovrenovićevo djelo svjedočanstvo o nužnosti istine i etičkoga otpora povijesnim manipulacijama, pri čemu osobna i kolektivna sjećanja postaju temelj za izgradnju autentičnoga identiteta i humanističkoga stava prema prošlosti.

Ključne riječi: Lovrenović; Bosna; trauma; identitet; povijest

U pravu su oni koji naglašavaju da je Bosna dubinska struktura Lovrenovićeva ljudskog i književnog svjetonazora. U pravu su i oni koji navode da stalno iznova ispisuje jednu istu knjigu, nedovršenu i nedovršivu. Lovrenović naime ne samo

da se vraća istim temama nego se i isti/slični tekstovi javljaju kao dijelovi drugih knjiga, urastaju u druge kontekste i dobivaju nova značenja. Govorom poznatih književnih stranica oni u cijelosti ovjeravaju njegovo »iskustvo neuspješnog otkidanja od Bosne«, a svojim diskursom potvrđuju da je fragment dominantna epopeja našeg književnog vremena i najdublja autorova spisateljska legitimacija (Lovrenović 1994a, 1994b, 1996, 1998, 2002, 2013, 2022 i dr.). Stoga književna znanost s pravom ističe da su obitelj i Bosna dubinske strukture Lovrenovićeve spisateljske legitimacije, ali i rječita potvrda da je »zavičajnost teška i neizlječiva ljubav« (Bošković 1993, 1994a, 1994b, 1996).

Kao baštinik obiju tradicija i identitetā – bosanske zavičajnosti i hrvatske nacionalnosti – u svojoj književnosti Lovrenović permanentno propituje kako ‘aktualno bosansko bezizlazje pretvoriti u program i revitalizirati bosanski amalgam različitosti’, a ‘pozitivna iskustva u različitostima’ pretvoriti u osnovu zajedništva, mogućeg, višekratno ističe, jedino na temeljima »moderne sekularne države i društva, zasnovane na temeljima političkog pluralizma i parlamentarne demokracije, jednakopravnosti naroda i društva« (Lovrenović 1996: 106). Navedene riječi, napisane prije gotovo trideset godina, u vrijeme kojim su dominirali glasovi radikalizma pojedinih političara i intelektualaca, prisvajanje države i povijesti, idealizacija vlastitog naroda nasuprot dvaju drugih, umanjivanje zločina svoje strane...nisu, nažalost, uspjele nadjačati orkestriranu medijsku buku zagovornika novih podjela i novih ratova. Koji nisu naučili da je *Historija zlo* (poglavito na prostorima gdje se, rekao bi Andrić, ‘plitko kopa’!), a rat njezino *prvo ime!* (Lovrenović 2023: 157)

Navedeni uvod, držim, primjeren je okvir za razumijevanje dubinskih lica najnovije Lovrenovićeve knjige s kulturom pamćenja, sjećanja i svjedočenja u njezinim rukavcima (2023). Sudbina vlastita oca nestala u bespućima blajburške kalvarije pretekst je njezine teme,¹ a prouzročene traume (pre)težak ‘istočni grijeh’ ‘baštinika/glasa žrtve’ njegova naslijeđa. Iskustvo traume, i osobne i obiteljske/

¹ O Bleiburgu, »velikoj, snažnoj, mračnoj, tragičnoj temi iz vlastite prošlosti«, Lovrenović je pisao više puta. U članku *Hrvati na Bleiburgu* (2015) navodi da je to bilo u: *Katakombe uspomena* (1995.), *Groblje izdanih* (1997.), *Jaka je kobila narod ...* (2000.), *Svi naši nezavršeni ratovi* (2001.), *Sači nad Bleiburg* (2007.), *Kosturi i ideologija* (2009.).

nacionalne, njezin je dominantni kontekst (Badurina 2010: 199; Biti 2005). U jednom će razgovoru reći da je cijelo »njegovo odrastanje bilo u znaku emancipacije od traume Bleiburga i njezina kućna tumačenja«.

1. Bilo da je riječ o medicinskim, psihološkim, kulturološkim ili pak književnim pojavnostima i praksama, traumatu opisuju stanjem uvjetovanim teškim fizičkim ozljedama ili pak posljedicama uznemirujućih psihičkih iščašenja i iskušenja. Navodi se da pojedinac osjeća intenzivan strah, sram i nemoć da se odupre snazi često razornih emocija koje upravljaju njegovim postupcima. Također se navodi da je utjecaj traume na pojedinca različit, ovisno o sociokulturnim čimbenicima, psihološkoj konstituciji, naobrazbi, snazi rasuđivanja, visini emocionalnog praga kojim se suočava s posljedicama emocija straha, bespomoćnosti, nesigurnosti, izgubljenosti i prepuštenosti samome sebi i sl.

Poznato je da je književnost jedan od načina suočavanja sa stresnim i uznemirujućim stanjima traume. Vladimir Biti navodi da se u nekim »traumatičnim okolnostima pisanje počinje doživljavati kao način za oslobađanje od okrilja vlastite zajednice pronalaženjem udaljenih, raspršenih, u svakom pogleda diskontinuiranih srodnika« (Biti 2005: 225). U činu pisanja ne osvještava se samo događaj, nego se i prorađuje teret traume (proživljeno nasilje, ponižavanje, razočarenje, fizičke okrutnosti...), pri čemu pisac ne »pretendira na istinu, nego nudi svjedočanstvo njegova specifičnog traumatskog iskustva « (Biti 2005: 29).

2. Lovrenovićev roman *U sjeni fantoma* kompleksnošću svoje stvarnosti uvjerava da su osobna i obiteljska trauma presudno determinirale njegov život i njegovu književnost. U središtu krhotina od kojih je građen sudbina je oca nestala u godini »marševa smrti i križnih putova«. »Zatukli su ga, s tisućama drugih, oni što su također nastupali u ime domovine, sljedeći po redu, one slavne četrdesetpete.« (Lovrenović 2023: 12) U drugom kontekstu Lovrenović piše da ga je »pojela nigdina od dvadeset milijuna nestalih« (1994b: 19). Pripovjedački subjekt, u romanu imenovan *vlasnikom uspomena i baštinikom obiteljske povijesti, posjednikom živih slika, baštinikom ljetopisne građe, baštinikom kućnih papira i glasom živih slika, baštinikom uspomena, nasljednikom sklonosti, vlasnikom nedovršena sna*, ovisno o ulogama/perspektivama iz kojih progovara, često ističe da o ocu »nikada

nije prestao misliti«. Unatoč tomu što ga nije stigao upamtiti, jer je *nestao* kada je imao samo dvije godine, *baštinik obiteljske povijesti* »stalno (ga) susreće u istom snu, lice mu nikad ne vidi, ne čuje glas, nestaje u trenutcima kada je s njime tek trebao početi razgovor« (Lovrenović 2023: 27). Umjesto uporište u životu, fantom-otac uzrokom je njegovih životnih frustracija i trauma manifestiranih u stresnim osjećajima nepripadanja,² političke obilježnosti i društvene isključenosti. Stoga se potreba da otkrije tko je zapravo Ivan Jablanović, kako je u romanu imenovan, iz perspektive *vlasnika nedovršena sna* pripovijedanjem realizira i kao put/način vlastitog spoznavanja i »ozdravljenja od Historije«!

Odgovor na pitanje tko je fantom/otac, baštinik njegova naslijeđa rekonstruira govorom dostupnih izvora. Uz majčine i obiteljske priče, u izdašni govor fragmentarne naracije upisana su oskudna sjećanja i škrta pričanja, zatamnjene i zaboravljene/skrivene i skrivane fotografije, citati i autografi, zapisani stihovi, mjesta stanovanja i adresari, knjige, ostavština, pisma, s vremenom saznati podatci, bilješke iz (fantomova) notesa, taksene markice, biljezi, potvrde i priznanice, ali i kasniji susreti s fantomovim znancima, zakasnjela pisma i vijesti...U njoj su i mnoga lica, mjesta i gradovi podjednako važni u intimnoj geografiji i u obiteljskoj povijesti (Varcar, Zagreb, Jajce, Banja Luka, Sarajevo). Kao »nijemi svjedoci jednog propalog života« (isto: 109), oni pokreću složene procese baštinikove imaginacije i uokviruju sliku čovjeka nestala u raljama Povijesti, reljefniju od one o *povlačenju* koju je slušao od majke. Znakovita je i uloga ljetopisa župe V(arcar) župnika Anđela Jablanovića; jezikom 'franjevačkog pamćenja' u njemu je sve zabilježeno »tačno, materijalno, kratko« – »za stotinu mogućih čitanja« (isto: 17). Bilježeći naime stvari i događaje, iz ljetopisa – »koji se ne bavi svjetskim brigama, dosta mu je i ova naša borba« (isto: 50) – baštinik saznaje brojne činjenice drukčije od službenih istina koje povijest tumače kao »historijski smisao i čin ovog teškog i veličanstvenog događaja« (isto: 48). Tom 'ubogom teretu' Lovrenović pripisuje snagu »moći što čuvaju dio života oca« (isto: 92).

² O tim složenim emocijama i osjećajima Lovrenović progovara i u knjizi *Pripadati i ne pripadati*, Rijeka, 2022.

S očevom nestalošću kao izvorom osobne i obiteljske traume *baštinik obiteljske priče* suočen je od djetinjstva. Reći će da ga misao »na očev nepoznati grob nije ostavljala hladnim« (isto: 154), da mu se sve dogodilo i prije njega i »upravljalo svime njegovim i poslije, za takozvanog njegovog života« (isto: 15). Otkriva, međutim, da se u kući od straha (‘jer i zidovi imaju uši’) o tomu nije govorilo. Kao metonimija udesa, riječ *Bleiburg* nije »bila dio intimnoga, obiteljskog imaginarija«, premda riječi-*kućne šifre* poput *povlačenje, Austrija, Maribor, Dravograd* i druge, u sluhu *vlasnika uspomena*, nisu nikada izgubile »tamni oreol zlokobnoga zvuka« (isto: 27). U kućnoj predaji riječ se vezala uz one *naše* nestale u *povlačenju*, u *Sloveniji*, Buenos Airesu ... U svijetu ‘bolnih djetinjih čežnji’ potonje će (‘utvarno’) mjesto s vremenom postati svijet iz kojeg »raste literatura« (isto: 27). *Vlasnik uspomena* to duguje predavanjima J. Kaštelana o *našemu Vidi*, koja će slušati u studentskim danima, ali i drugim izvorima koji su o tome (gotovo do jučer) nemušto svjedočili. U *Liber memorabiliumu* piše da su nestali oni »što nisu ni mrtvi ni živi. Oni koji nemaju grob ni šansu na grob. U najboljem slučaju – kenotaf !« (Lovrenović 1994b: 13).

Vlasnik uspomena prisjeća se da su majka i baka, kao »nevidljiv končić nade« iščekivali vijesti Crvenog križa, posebno nakon što je u kuću dospio radio koji je preko Radio-Pariza donosio vijesti o nestalima.³ Premda nije mogao dokučiti koliko su te varljive nade trajale, s vremenom je razumijevao da su radijske (oba) vijesti pozorno pratile državne službe, što će *baštinika uspomena* i *nasljednika sklonosti* pripremiti na suočenje s *Meduzom Historijom*. Bolje i više nego iz službenih izvora, on razumijeva da »učiteljica života« ima dva lica: jedno *intimno*, za kućnu upotrebu, u kojemu je svijet podijeljen na *naše mučenike* i na *dušmane* – zbirno ime za partizane, Ruse, a osobito Engleze, *koji su naše u Austriji izdali i vratili partizanima*. Za razliku od (prve) historije, »prepune bola, pune nijemih suza i teških uzdaha skrivanih među četiri zida, ali je podnošljiva i prihvatljiva«, jer nas same opisuje kao »pravedne, izdane žrtve«, ona druga, *velika i pobjednička*, nije priznavala tugovanja, nego je pozivala u novi svijet i pisala opću pravdu,

³ Istu sliku Lovrenović donosi i u ‘sarajevskom dnevniku’ *Ex tenebris*, Zagreb, 1994., str. 81.

utvrđujući u krupnim potezima *strane* – stranu dobra i stranu zla« (Lovrenović 2023: 30-31).

Baštinik uspomena ne krije da je to pobjedničko lice »uništavalo temelj njegova malog, tužnog svijeta, jedinoga u kojemu je svoj« (isto: 31), unatoč činjenicama, kojih će kasnije postati svjestan, koje ne mogu opravdati ničije zablude i zlo. Ti će osjećaji presudno utjecati na njegov doživljaj svijeta u kojem su, apostrofira, dvije slike: ona *kućna* i ona *njihova*, školska. U životu pripovjedača te su se slike međusobno potirale; *kućna* je bila intimno njegova, dok je *njihovu* mrzio, jer mu je oduzimala »pravo na tugu, na uspomene, na grobove« (isto: 157). Štoviše, u *kućnoj* otac je »pravedni mučenik«, a u *njihovoj* isključivo pripadnik *sila zla*! Ne skriva stoga da nikada nije prihvatio pobjedničko lice historije s »gromkim i nametljivim, zapravo prijetećim glasom službene pedagogije i propagande« (isto: 31). Ističući da su ta lica u njemu živjela zajedno i ravnopravno, istina zakrvljena na život i smrt, naučila su ga nositi svoj teret i živjeti »bez satisfakcije, a bez gorčine« (isto: 31) Zato priču o ocu ispisuje postrance ideoloških, 'antifašističkih tlapnji o boljoj povijesti i sjajnoj budućnosti', ali i obiteljske mitologije. Stoga će u otkrivanju istine, čvrste i jedine, koja oslobađa, kako ističe u jednom razgovoru, a polazeći od uvjerenja da je piščeva uloga da 'preispituje historiju i nastoji je razumjeti u njezinim satirućim učincima na konkretne ljudske živote i sudbine, prezreti »kućne uspomene i tražiti je u knjigama koje su drugi napisali. Kroz njih, bit će bliži historiji, sve manje istini!« (isto: 15)

U kliničkoj se psihologiji ističe da trauma ima različita lica i pojavnosti. Među trajno upisanim u svijest pripovjedača, jedan od najranijih svakako je događaj vezan uz gradnju mjesnog *partizanskoga* groblja. Prisjećajući se tadanjih djetinjih strepnji – koje su »rasle sa svakom izbačenom lopatom, u očekivanju trenutka kada će se ukazati kosti« (isto: 18) – *vlasnik uspomena* navodi da su u nju zakopavane mrtvačke kosti dovezene s raznih strana. Kako među njima nisu bile i kosti naših *nestalih*, to ga je uvjeravalo da u »građanskim ratovima ni grobovi nisu ravnopravni« (isto: 154).

Iz istog izvora je i slika u kojoj *vlasnik uspomena* izbjegava sudjelovati na dočeku štafete, zbog čega je etiketiran da nije *naš*, a sudjelovanje u pjevanju *naše* pjesme doživljeno je neprimjerenim nekome kome je otac bio ustaša. Također podsjeća na zagrebačke gimnazijske i studentske dane kada je svoju tajnu tek s rijetkima mogao podijeliti. To je utjecalo na povlačenje u sebe, sve više razumijevao je jezik osamljenosti, izopćenosti i nepripadanja. Ti će ga osjećaji ponovno obuzeti devedesetih, u doživljaju rodnog grada »koji je bio njegov grad, a to više ne osjeća, jer ništa ne osjeća svojim, sve mu je udaljeno i uskraćeno, njegov je samo mrzli osjećaj lišenosti svega, nepripadnosti ničemu, i tvrde neprozirnosti sutrašnjeg dana« (isto: 13; Lovrenović 1994b: 101). Isti osjećaji izopćenosti, ideološke stigmatizacije i društvene marginalizacije obilježiti će život i cijele obitelji/cijelih obitelji!

Vlasnik uspomena otkriva da ga je ta spoznaja učinila »gordim na svoju usamljenost«; umjesto rezignacije i povlačenja u sebi otkriva »slast i veličinu gorčine, gutanja, samozatajnosti, savladava tehniku samovanja i pregaranja«. Također podsjeća da je iz tih osjećaja iskorijenjenosti narastala (i) spoznaja o vlastitoj jedinstvenosti. Duboko prožeta nostalgijama za svijetom iz »kojega je niknuo, i sretna i fatalna« (Lovrenović 2023: 85), hrabrila ga je da ustraje i ostane »vjeran sebi i svojim, onome iz čega je došao ovamo, u novo i tuđe« (isto: 172). Kasnije će to sažeti u riječima: »Svi iz Bosne, on u Bosnu!«

U historiji traumatičnih događaja u svijesti *vlasnika uspomena* posebnu težinu ima obavijesni razgovor u Službi vezan uz molbu za izdavanje putovnice, koji će ga učiniti *političkim sumnjivcem*, a odbijanje vrbovanja – *slučajem!* Prisjećajući se razgovora »kada je *nestali* postao živ«, *vlasnik uspomena* navodi da je iscrpljen ispitivanjem osjetio gađenje nad takvim sobom te da je osjetio poriv kakav do tada nije poznao. Oslobodivši se straha (traume), smogao je snagu ispitivaču se suprotstaviti riječima: »Ne znam otkud vam to, vi ni zamisliti ne možete kako bih ja bio sretan da ste u pravu, da je živ makar ga nikad ne vidio; nažalost, siguran sam da nije.« (isto: 192)

U svijesti *vlasnika obiteljskih uspomena* trauma vrhunac doseže odlaskom u vojsku, u kažnjeničku četu, i pod torturu *kapetana prve klase* kojemu nikada »nije nestajala bjeličasta pjena iz uglova usana« (isto: 194). Sjena fantoma odvest će ga u – zatvor!⁴

Iako mu je *nestali* otac utisnuo trajan »biljeg na čelo«, *vlasnik uspomena* otkriva da nikada nije pomišljao na osvetu niti je to zamutilo oštrinu njegova razumijevanja svijeta. Štoviše, jednako je bivao kritičan i prema velikim i prema osobnim historijama, ideološkim zabludama i nacionalnim mitologemima, uvijek sa simpatijama na strani običnih ljudi koji svojim životima hrane proždrljiva usta Meduze Povijesti; (povijesti) koja nije stala s 1941., 1943., nego se nastavila i 1991., umjesto oca s njime samim! Nastojeći se pritom kloniti »sentimentalnog preinačavanja činjenica«, suđenja i presuđivanja, postaje uvjeren da je samo svjedočenjem pune istine, koliko god bila »opora i nepodnošljiva«, moguće sačuvati dušu! Umjesto relativizacije, optuživanja i presuđivanja, ožiljci /traume učvršćuju ga u uvjerenju da treba biti i ostati čovjek, da treba živjeti u skladu sa svijetom i sa sobom.

U prevladavanju traume posebnu su ulogu imali *praktična etika* didova nauka i majka! U svijetu pripovjedača did je imao ulogu koju u sretnim obiteljima ima otac, pa ne čudi da su mu posvećene birane, zahvalne riječi i stranice. Pripovjedačev did, Andrija Banić, bio je stamen čovjek, životom dosljedan svojim principima. U njegovoj *praktičnoj etici* rad je bila prva zapovijest! (isto: 90) Vezan uz kuću i obitelj, *baštinik kućnih papira* navodi da je tek dva puta izbivao. Znao je govoriti da nije »dostojno ozbiljna čovjeka potucati se po svijetu« (isto: 24). Iako ga je rat tjerao da 'bježi i da se vraća', držao je da nije moguće ostaviti zemlju! Kad ga je nova vlast zatvorila, govorilo se da neće dugo trajati kad je »počelo vake zatvarati«. U teškim vremenima spašavao je druge držeći se da su svi pred Bogom jednaki. »Bio je tvrd i jednostavan, bez prohtjeva, bez sentimentalnosti; njemu je rastrošnost bila grijeh, a rad vrhovni zakon« (isto: 55); volio je narodnu pjesmu, čestitost se podrazumijevala, nije volio lopovluk i petljanciju. Iako je did, ističe

⁴ Nenadu Popoviću to je dokument i dokaz da je u socijalističkoj Jugoslaviji pisac postao relevantan!

baštinik njegova nauka, prezirao rat i vojske, shvatio je da postoje sile koje red mogu obesnažiti. Njegova tvrdoća i jednostavnost »bili su spasonosan uteg koji ga je držao za zemlju, da se sav ne raspline u oblacima i u maglama« (isto: 59).

Baštinik uspomena spominje i da je od *did*a naslijedio i osjećaj za jezik: »Did nije bio kakav pripovjedač, više je uživao u pričanju drugih, ali svojem jeziku gospodar jest bio. Govorio je njime sigurno, riječi mu nisu zapinjale, nije se ni nad jednom kolebao, sve su bile njegove. Svoj svijet svojim jezikom izražavao je savršeno i potpuno. Bili su jedno – on, njegov jezik i njegov svijet.« (isto: 59) Što je did bio i značio u njegovu životu, *didov gerz*, u trećem licu, otkriva slikom njegova pokapanja u grob: »Bilo je to prvo njegovo iskustvo smrti, i odmah je osjetio da ga ispunjava zahvalnost, jača od tuge, jer bila je to čista i dobra smrt, prirodan svršetak čista i dobra života, a uloga koja je pripala njemu – važan inicijacijski događaj. U času dok s ukopnicima predaje didovo tijelo mrsnoj i jakoj ilovači na starinskom groblju podno Grabeža, napogled dviju didovih njiva, a crkveni pjevači svršavaju svoj starinski monotoni napjev Ah, promisli dušo moja ..., on je s njime sve svoje račune već sveo.« (isto: 55)

Trauma i bolne obiteljske uspomene u Lovrenovićevoj priči najbolje progovaraju kroz lik majke. Unatoč teškim vremenima i posvemašnjem siromaštvu, u njezinim riječima kućne su uspomene imale »rasvjetu blagosti i boju idile« (isto: 92). Zahvaljujući majčinih pričama, odnos prema fantomu/ocu s vremenom je dosezao do spoznaje da »istina o svijetu ne može biti određena ni omeđena granicom obiteljskog bola, majčinog bola, njegovog najvlastitijeg bola« (...). Otuda i priznanje onoga 'koji piše ovu povijest', da su u »žalosnoj ovoj hrvatskoj priči« junaci jedino majke, »ostavljene bez igdje ičega, same sa svojim bolom, da pronalaze način da način da žive, poslije svega, u tvrdoj stvarnosti nesklonoga svijeta i dižu svoju siročad kako najbolje znaju i umiju, ne nadajući se više ni jednom jedinom danu sreće i zadovoljstva« (isto: 148). S hipotekom »ustaške udovice«, koju je »svakodnevnica pregazila« (isto: 120), majka se sa svojom boli nosila najbolje kako je znala. Evocirajući sliku dočeka štafete, kad je na glavu morao staviti pionirsku kapu i maramu, vlasnik uspomena piše: »(...) Nema u njezinu izrazu radosti ni ponosa, sve obratno: stegnuta, brižna, sa sjenom u očima, osjeća on i vidi u tim očima da bi ga najradije sklonila, sakrila, da ne ide, a ne smije, ne

smije nipošto, mora ići, važno je da ide. Upozorava: Radi sve kao i drugi, nemoj stranjati.« (isto: 158)

U *baštinikovo* sjećanje posebno se duboko upisala slika majčina rada u kombinatu. Iako se u obitelji nastojalo da na »njega ne prenesu muku«, on je razumijevao mnogo više no što se mislilo. Tako je čuo i riječ *kurva*, »prljavu kao psovka, oštru i nemilosrdnu kao presuda« (isto: 162), a vezana je uz majčin izlazak na zabavu na nagovor žene s kojom je radila. Prisjećajući se majčina uređivanja, namještanja kose, izabiranja najboljeg iz skromne garderobe, mazanja usana crvenilom, baštinik otkriva da je poželio umrijeti. U trećem pripovjedačkom licu piše: »Gledao je to pripremanje s gađenjem, a mazanje usnica ga je tjeralo u klozet, s grčevima u želucu, sve s užasnim naporom da nitko ništa ne primijeti. Na odlasku majka ga je grlila, nije ga mogla poljubiti nacrvenjenim usnama.« To ga je potreslo do temelja pa je majku mrzio, njezin odlazak doživljavao je kao izdaju – oca, mrtvoga sina, njega samoga. Prvi put će izustiti – *kurva*, ništa drugo! Pavši u ognjicu, »tresao se, baka ga je tetošila, hladila mokrim oblogama, presvlačila u suho, pa se sve iznova. Majka je preuzela kad je došla, isplakala se bezglasno te noći, pa svijala oko njega svih narednih dana, ne znajući kako bi oprostila, ne znajući kako bi ga umirila«. Poslije će mu se razjasniti ta neprimjerena/divljačka reakcija dječjeg egoizma shvaćajući da je majka bila njegova žrtva, zbog čega »griznja neće izbljedjeti!« (isto: 163)

Riječi završnog poglavlja u knjizi posvećene majci pripadaju možda i najpotresnijim stranicama u hrvatskoj književnosti. Ožiljci i traume koje je baštinik nosio i koje je živio cijeloga života, u njima su odgovor nalazile u kolopletu pitanja što ih je zamotuljak u papiru plave kuverte, s prstenom što mu ga je službenica pogrebnog poduzeća dala, iznova otvorio. Postrance velikih riječi, brojnih povijesnih istina i interpretacija, prokazivanja, relativizacija i instrumentalizacija, koje su na djelu kada je riječ o velikoj temi kakva je godinama zatajena/tabuizirana blajburška, u njima je sadržana životna drama žene koja »muža nije vidjela četrdeset godina i cijelo ga je vrijeme čekala« (isto: 190), koja se nikada nije prestala nadati i koja, »šezdesetpet godina poslije svega, otkriva kako njezin čovjek, premda fantom, ne prestaje biti živo prisutan, djelovati« (isto: 209). Apostrofira to i Matičević u obrazloženju Nagrade »Ksaver Šandor Gjalski«, kojom je roman honoriran (...) »da će

nakon majčine smrti konačno pronaći jedno drugo u nekom boljem svijetu. Trpni i blagi lik majke duboko je utisnut u autorov život i njegov emotivni i psihološki habitus. Za majku i preživjelog sina koji ju je pokopao na sarajevskom groblju, nema veće ljubavi od one koju su mogli pružiti jedno drugome nakon teških ratnih i poratnih gubitaka, a još više za nizanjan nevolja koje su kao baštinici Ivanove sudbine – trajno označeni za bivšega režima – hrabro podnosili. Ovo je velika i važna knjiga o ranjenim i dobrim ljudima koji su izdržali.« (Matičević 2023) Dino Staničić piše, pozivajući se na misli američkog povjesničara Jaya Wintera, da ako »se želi razumjeti što je rat (...) ne treba promatrati ideje ili društvene pokrete, nego obiteljski život«, da Lovrenović romanom argumentira da se »prava trauma rata ponekad može objasniti i razumjeti samo preko obiteljskih trauma, preko boli koja se ne može ublažiti nikakvim službenim komemoracijama i odavanjem počasti.« (Staničić 2023)

Nema nikakve sumnje da je Lovrenović nakon svih trauma, životnih gubitaka i iskušenja morao napisati ovu knjigu. Iako se u njegovim prethodnim knjigama nalaze fragmenti koji ta stanja i sudbine tematiziraju, teret očeve *nestalosti*, a s njime i teret grijeha pripisan obitelji, godinama ga je pritiskao pitanjima na kojima je njegova književnost polagala ispit vlastite književne autentičnosti i relevantnosti!

Kao iznimno moralno dosljedan pisac, Lovrenović nije zatvorio oči pred pitanjima koja i stranice vlastite povijesti prikazuju drukčijima od onih što ih je baštiniio iz obiteljske predaje. Svjestan je da nije moguće rekonstruirati cijeloga čovjeka. Ipak, slika fantoma-oca u romanu dobiva jasan okvir; otac-fantom u knjizi je rođen 1921., oženio je kćer M. Banića, nastanjen je bio u Zagrebu gdje je svršio filozofiju. Kada je proglašena NDH, po nalogu je iz Zagreba poslan u Bosnu, odakle se – zbog popustljivosti, »mekana i nedorasla teškim poslovima vlasti« – vratio u Zagreb. Kao čovjek »odazvao se svim mobilizacijama«, otac je dvojice sinova, a 1941. dignut je u domobranstvo. Kao vojnik dobio je srebrnu kolajnu za hrabrost, činio je »sve da umanjí zlo«. *Baštinik uspomena* navodi da je samo dva puta obukao uniformu: prvi put kad je pozvan na tečaj za pričuvne časnike u srednjoj Domobranskoj školi u ljeto 1943. i drugi put, kada je ista uniforma »biljeg propasti, sramote i krivnje, pojedinačne i zajedničke« (Lovrenović 2023: 149-150). Trag mu se gubi u marševima smrti, kada su nestali mnogi, o

čemu je spomen i pisamce neke gospođe iz Vršca oko kojega je majka baštinika obiteljske predaje cijeloga života plela varljive nade o povratku!

Gradeći romanom sliku nestala oca, Lovrenović ne umanjuje ničije zablude, nikoga ne opravdava niti pak amnestira. Napisano je da »ne prihvaća partnerstvo ni u kojem zlu« (Tešić 2022). Nastojeći razumjeti čovjeka, iskreno se i hrabro suočava »s nepoželjnim naslijeđem vlastitih kainovskih zala«, dopunjujući s vremenom prvotne djetinje slike o ocu »zrelim esejističkim dionicama i komentarima«. S aurom nevine žrtve, slika oca iz obiteljske predaje s vremenom kod njega sve više izaziva (neukrotivu) ljutnju pa, za »razliku od majčine neupitne vjere u očev idealizam i čistoću poriva«, navodi da mu je njezino »tumačenje očeva odlaska zarana postalo najprije nedovoljno, zatim otužno«. U zrelijim pak godinama, otkriva, »dospio je i do trenutka i do uvjerenja u kojima je pomišljao: (...) krasni li su to bili junaci i idealisti, prije će biti neodgovorni muški kurvini sinovi i avanturisti, zamirisalo im da se oslobode kuće i obiteljskih obaveza, a dobro im došao uzvišeni izgovor«. Štoviše, bili su to »bijedni gubitnici, koji su to bili od samoga početka kad su se svrstali uz mračnog vođu i njegov režim s onu stranu dobra i razuma« (Lovrenović 2023: 148).

Lovrenovićevo je suočavanje s traumom prošlosti iskreno, teško i bolno. Podjednako je otrježnjujuće i okrjepljujuće, i pojedincu i kolektivu. Lovrenović ne pristaje biti žrtvom, on se nikome ne opravdava niti upire prstom u moguće krivce. Premda se kaže da djeci ne smiju trnuti zubi zbog kisela grožđa koje su zobali oci, teret (očeva) naslijeđa dovoljna je kazna. Umjesto ideoloških isključivosti i privatnih/obiteljskih mitologija, prešućivanja i pretjerivanja, kakvima obiluje nedavna prošlost, ali ni jezik aktualne suvremenosti svojim rigidnim ideološkim rječnikom u tome nimalo ne zaostaje, »čišćenje pamćenja« kakvo nudi njegova briljantno pisana knjiga, učinkovit je put i način oslobađanja od tereta Historije kao zla koje (još uvijek) upravlja našim životom i našom stvarnošću, na isti način kao što je i sjena fantoma-oca upravljala pripovjedačevim/Lovrenovićem životom. Otuda i (o)poruka koju roman nudi, da treba imati razumijevanja za čovjeka, kako bi se bez mržnje i osvete moglo trajati i živjeti pomiren sa sobom i sa svijetom, kako bi se sačuvala – duša!

LITERATURA

- Badurina, Natka. 2010. »Vrijeme traume. Vrijeme svjedočenja. Testimonijalna literatura i književni kanon tijekom dvadesetog stoljeća.« *Istodobnost raznodobnog. Tekst i povijesni ritmovi.*, Zbornik radova XII., Komparativna povijest hrvatske književnosti, ur. Cvijeta Pavlović, Andrea Meyer-Fraazt i Vinka Glunčić-Bužančić, Književni krug, Odsjek za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Split – Zagreb, str. 189-201.
- Biti, Vladimir. 2005. *Doba svjedočenja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bošković, Ivan. 1994. »Iskopine osobne povijesti (Liber memorabilium, Zagreb, 1993.)«, *Slobodna Dalmacija* (29. siječnja).
- Bošković, Ivan. 1994. »Dubinsko poniranje u Bosnu (Ex tenebris, Zagreb, 1994.)«, *Slobodna Dalmacija* (16. travnja).
- Bošković, Ivan. 1996. »Bosna, kraj stoljeća (Bosna, kraj stoljeća, Zagreb, 1996.)«, *Slobodna Dalmacija* (13. kolovoza).
- Lovrenović, Ivan. 1994a. *Ex tenebris*. Zagreb: Durieux.
- Lovrenović, Ivan. 1994b. *Liber memorabilium*. Zagreb: Durieux.
- Lovrenović, Ivan. 1996. *Bosna, kraj stoljeća*. Zagreb: Durieux.
- Lovrenović, Ivan. 1998. *Unutarnja zemlja*. Zagreb: Durieux.
- Lovrenović, Ivan. 2002. *Bosanski Hrvati*. Zagreb: Durieux.
- Lovrenović, Ivan. 2013. *Nestali u stoljeću*. Zagreb-Sarajevo: Synopsis.
- Lovrenović, Ivan. 2022. *Pripadati i ne pripadati*. Rijeka: Ex Libris.
- Lovrenović, Ivan. 2023. *U sjeni fantoma*. Zagreb: Bodoni.
- Lovrenović, Ivan. 2015. Hrvati na Bleiburgu. Preuzeto 15. travnja 2025. s <https://ivanlovrenovic.com/clanci/zapisi/hrvati-na-bleiburgu>
- Matičević, Ivica. 2023. Obrazloženje Povjerenstva nagrade Ksaver Šandor Gjalski, <https://www.stav.com.hr/> (pristupljeno 15. travnja 2025.)
- Staničić, Dino. 2023. »Roman Ivana Lovrenovića 'U sjeni fantoma', velebna je i dragocjena historija duša ovih prostonaka«, *Telegram* (18. rujna).
- Tešić, Gojko. 2022. Iz informacije u povodu romana *U sjeni fantoma*, <https://www.ivanlovrenovic.com/clanci/zapisi/ivan-lovrenovic-u-sjeni-fantoma-roman> (pristupljeno 15. travnja 2025).

LOVRENOVIĆ'S CONFRONTATION WITH HISTORY AND ENDURANCE WITHIN IT

Abstract

This paper analyzes the literary work of Ivan Lovrenović through the lens of confronting history, personal and collective trauma, and persistence within the Bosnian cultural and identity space. The author emphasizes that Bosnia and family are fundamental determinants of Lovrenović's literary legitimacy, while fragmentation and the recurring return to the same themes are hallmarks of his oeuvre. Special attention is given to the novel *U sjeni fantoma* where the fate of the missing father in the Bleiburg tragedy is the source of personal and family trauma, but also a starting point for reflection on identity, belonging, and the relationship to history. Through the analysis of narrative strategies and autobiographical elements, the paper shows how Lovrenović uses literature as a means of coping with trauma, but also as a space for critical re-examination of historical myths, ideological divisions, and social exclusion. It concludes that Lovrenović's work is a testimony to the necessity of truth and ethical resistance to historical manipulation, where personal and collective memories become the foundation for building an authentic identity and a humanistic attitude towards the past.

Key words: Lovrenović; Bosnia; trauma; identity; history